

UDK 821.163.4.09:1 Petrović Njegoš P. II
Pregledni rad

Sreten ZEKOVIĆ (Cetinje)
emplusctagmail.com

JE LI NJEGOŠEVA MUDROST EKLEKTIKA, SINKRETIZAM, ZVANIČNO HRIŠĆANSTVO I U SLUŽBI KONZERVATIVNOG STAROG PORETKA?

U ovoj studiji se opovrgavaju noviji pokušaji svođenja Njegoševe poetske mudrosti na eklektiku i sinkretizam, na tvrdnju da je njegova religija hrišćanska poslušnost crkvi, ortodoksija hrišćanske teologije, njegov Bog „kršćanski Bog“, da je apologet carizma i u službi konzervativne „restauracije staroga poretka“. U opovrgavanju navedenih tvrdnji ističe se jedinstveno ucjelovljena originalna Njegoševa poetska filozofija slobode – da je njegova religija i teologija ne samo sasvim „jeretična“, no i u gotovo svim bitnim elementima i protivna zvaničnom hrišćanstvu, učenju crkve, hrišćanskom bogu i da je u službi afirmacije crnogorske „borbe neprestane“ za slobodu i međunarodnoga priznanja stvarne nezavisnosti Crne Gore.

Ključne riječi: *Njegoševa originalnost, zloupotreba sinkretizma, Bog stvara „po zakonu prirode“, „nevidljivi“ strukturalni odnosi elemenata u (o)kretanju*

Više spisatelja s pravom su isticali *jedinstvenost i originalnost Njegoševog poetskog kosmosa*,¹ nasuprot onih koji ga olako, površno, istrgnuto iz cjeline njegova poezisa, ocjenjuju kao *eklektika i sinkretizam* u negativnom (zloupotrijebljenom) značenju ovoga termina i pojma.² Među novijim (aktuelnim) je i neuspjeli pokušaj dr Željka Uvanovića u *Izborna religiozna poezija*

¹ Ovaj rad pretpostavlja tekst od istog autora „Jedinstveno ucjelovljena originalna Njegoševa poetska filozofija slobode“, *Matica*, 2015, Podgorica – Cetinje.

² Izraz (grč. *syinkretizmos* – ujedinjenje) koji su prvi koristili Pico de Mirandola, Bessarion i drugi, kad je iznova procvata klasika. Tada se naročito proučavao Platon kojeg su suprotstavljali dominantnom Aristotelu. Svoje nastojanje da sjedine ova dva filozofska sistema nazvali su *sinkretizmom*. Radi toga se svaki, često i nekritički, pokušaj da se različite filozofije, gledišta, mitovi sjedine u cjelinu naziva *sinkretizmom*, koji je gotovo sinonim za *neoriginalnost i eklekticizam*.

*i prepjevi Petra II. Petrovića Njegoša i Ivana Mažuranića u kontekstu njemačke književnosti.*³

Analizirajući Njegoševe „religiozne pjesme“ Ž. Uvanović kaže: „Radi se o duboko proživljenoj ekstazi susreta s kršćanskim Bogom“. Postavlja, kako sam kaže, „barem glede Njegoša *provokativnu* hipotezu: on je *crnogorski Helderlin*, koji po pitanju motiva i gradiva za svoja djela u stihu na način klasičara koristi riznicu grčke i rimske antike, ali u svojem svjetonazoru u konačnosti zastupa romantizirano, gnostičko, heretičko, heterodoksno hrišćanstvo“. Uvanović dalje nastavlja da „to hrišćanstvo on poslušno zaodijeva u ruho ortodoksnе teologije“, te se i u tom aspektu nadovezuje na „bidermajerski stil života i način reagiranja na političke i društvene probleme“.⁴ Postavlja navodno *provokativnu*, a u stvari *predodređujuću pretpostavku* u formi pitanja kojom potvrđuje i sam njezin ishod i odgovor navodne upitnosti: „može li književnik u svojoj umjetnosti i javnom djelovanju zastupati sintezu klasicizma i romantizma, pa možda i bidermajera – bilo da kao predstavnici tzv. ‘manjih’ europskih književnosti koje kaskaju za vodećima svjedoče o *eklekticismu* i *sinkretizmu*“. Bez dosegа do suštinske cjelovitosti i originalnosti Njegoševe pjesničke mudrosti, Uvanović je završno zaključio ono što je na početku „postavio kao *provokativnu* hipotezu“: „Konačno, Njegoš kao da je protiv ‘sotonske’ ideje jednakih prava, protiv sotonine revolucije u nebu – ‘da imamo svi jednaka prava’, (4. pjevanje, stih 90). Napoleon, Cezar i Aleksandar Makedonski (u anagramskoj verziji svojih imena) definirani su kao otpadnici od božjeg poretka (4. pjevanje, stih 201-202). I u *Luči mikrokozma* Njegoš je, zapravo – kao pristaša bidermajerskog (baroknog) konzervativizma – za uspostavu staroga božjeg poretka, za restauraciju tradicije i ‘svete’, ‘božanske’ hijerarhije“.⁵

Navedeni rad Željka Uvanovića u cjelini ima intonaciju, podtekst i izričiti naum da u paraleli sa Ivanom Mažuranićem ublaži Njegoševu veličinu u odnosu na ovog hrvatskog ilirca, smještajući ih u kontekst „klasicizma, romantizma i bidermajera (u smislu književnosti *konzervativne restauracije*, bez komponente *buntovne* književnosti Mlade Njemačke!)“.⁶

Već u samom naslovu ovoga svog rada i citiranim pretpostavkama, Uvanović implicira šest bitnih apriornih (neupitnih) pretpostavki kao tvrde postulate, iako su temeljno problematični: 1. iz cjelokupne jedinstvene Njegoševe poetične mudrosti iščupava, istrgava i izoluje se njegova *religiozna*

³ U: *Ivan Mažuranić (1814-1890)*, HCDP „Croatica – Montenegrina“, CKD Montenegro-Montengrina u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“ – Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011, str. 765–784.

⁴ Isto, str. 766.

⁵ Isto, 783/4.

⁶ Isto.

poezija, kao da je tako imenovao sam Njegoš i teorija i kritika književnosti (nezavisno od toga što se u literaturi imenuje *refleksivne/misaone/pjesme*); 2. navodni Njegoševi „prepjevi“ – čime ukupnu njegovu poeziju klasifikuje ne samo u *neoriginalni eklektizam i sinkretizam*, nego i još ignorantnije u prepjeve; 3. da je Njegoš „mali“ književni epigon vodećih evropskih književnosti; 4. istrgavanje Njegoševe poetike iz glavnih evropskih tokova i neodgovarajuća njena apstraktna redukcija i identifikacija s njemačkom bidermajer književnošću; 5. navodna Njegoševa *poslušnost prema ortodoksnoj teologiji* i 6. kompromis sa Svetom alijansom radi „restauracije staroga poretka“.

Dr Slobodan Tomović i drugi njegošolozi s pravom su isticali i obrazlagali da Njegoševe *misaone pjesme* (a ne religiozne) sadrže sve bitne elemente koji su se razvili u *Luči mikrokozma*, a i ona je po fabuli sekundarna, jer se ispod mitsko-algorijskih slika i metafora kriju najdublji pojmovi njegove ucjelovljene i jedinstvene filozofije, njegova ontologija i metafizika. Fabula pjesama i *Luče* je u funkciji pjesnikova izrazitog zanimanja za filozofsko-metafizičke probleme do čijih rješenja dolazi sopstvenim posebnim pristupom i postupkom korišćenim i u ostalim djelima, pogotovo u *Gorskom vijencu*: književno-diplomatski metod kontrastiranja, konverzije, inverzije, anagrama, posrednoga alegorijsko-metaforičkog sabotiranja sopstvenog izloženog gledišta i opravdane fikcije⁷ kojim se skriva stvarna aktuelna društveno-istorijska i politička stvarnost Crne Gore i njezine „borbe neprestane“ za slobodu i nezavisnost.⁸ Ne samo da nije sporan uticaj konkretne društveno-istorijske

⁷ Autor ovoga rada je takav metod imenovao u knjizi *Etnička svijest dinasta Petrović Njegoš*, Crnogorski PEN centar i CKK Cetinje, 2011. i u knjizi *Simo Milutinović, Petar I, Njegoš*, CKK Cetinje, 2011. Opravdana fikcija se primjenjuje i u nauci i životu. Ako se pravilno shvati, ovakva fikcija je metodološko sredstvo da se u kontrastu s nestvarnim zamislama sama stvarnost potpunije ispita, osvijetli i shvati, i tako bolje savlada i teorijski i praktično. Fikcija je kao svojevrsni fantazijsko-misaoni eksperiment dobila u filozofiji (fikcionalizma) specifičan jezički izraz u vezniku „kao da“ (*als ob*), što će reći: zamišlja se neki nestvarni, odnosno nemogući slučaj *kao da* postoji i na njegovim konzekvecijama razmatra i posuđuje određena situacija, odnosno problem, bilo u nauci ili u životnoj praksi.

⁸ Takav metod primjenjivao sam da bi se u Njegoševoj prividnoj glorifikaciji *srbinizma* (srbinstva, srpstva), kao istočnoga tipa integralističke ideje svesrpskog južnoslovenstva (nasuprot ilirizma) uočilo njegovo veličanje crnogorcizma, crnogorskog narodnog kulturnog, odnosno nacionalnog preporoda i pijemontizma u borbi za zajedničko oslobođenje (baš nasuprot srpstvu). Naročito sam tim pristupom i metodskim postupkom nastojao da se u *Gorskom vijencu* umjesto uobičajene glavne ideje, istorijski nepostojeće tzv. *istrage poturica*, prepozna istorijski postojeća, Njegošu aktuelna, *istraga priturica* – izdajnika, „svjetovnih konvertita“, neislamiziranih Crnogoraca. Tu inverziju i subverziju Njegoš je činio iz diplomatskih razloga ugleda pred Evropom i velikim silama, a radi postizanja međunarodnog priznanja slobodne i nezavisne Crne Gore. Taj „diplomatski metod“ mogao je Njegoš isisati iz crnogorske narodne „diplomacije“, specifičnoga načina mišljenja, izraza, razgovora, došetki, nadgornjavanja i sl.

crnogorske prakse i okolnosti Crne Gore u borbi za slobodu i za formalno priznanje stvarne nezavisnosti, nego upravo se insistira da se to uoči, istakne i prepozna u Njegoševoj ukupnoj poetskoj mudrosti, podjednako u *Gorskom vijencu*, *Šćepanu Malom* kao i u *Luči mikrokozma*. Upravo je Njegoševa vladarska pozicija neposredno inspirisala njegovu jedinstvenu poetsku mudrost,⁹ što se ne može uočiti bez dubljeg prodiranja, posebno *diplomatsko-književnom metodom* skrivene alegorijske subverzije sopstvenoga gledišta, jer to u njoj nije prosti i neposredni ideološki i politički transparent koji Ž. Uvanović traži od Njegoša, maltene da se u duhu zapadno-evropskog prosvjetiteljstva i francuske revolucije deklarativno ispolji i opredijeli kao mehanički materialista, ateista, jakobinac i otvoreni protivnik i razurnik aktuelnog carizma od kojega je tražio i očekivao i formalno priznanje slobodne i nezavisne Crne Gore. Međutim, Njegoš ne bi bio to što jeste, genijalni poetski mudrac, da je tako istupao. Ako ni zbog čega drugog, morao je taj svoj „diplomatsko-književni metod“ koristiti radi ukrivanja od ondašnje stroge cenzure koja je bila pod „budnim svemoćnim okom Meterniha“ i koja bi odbila objavljivanje svih njegovih djela.

Njegoš nema posebnu, izdvojenu *religioznu poeziju* ni *prepjeve* već jedinstvenu i ucjelovljenu poetsku mudrost, koja se ne da rastrzavati na iščupke, pa ni aspektomanskim i faktoromanskim iščecima i ospoljenim, već ukrućenim naknadnim njihovim spajanjem u sabirnu cjelinu, niti *apstraktnim i reduktivnim komparativnim seciranjem*. Na takav način je Ž. Uvanović mogao „spakovati“ navodnu *religioznu poeziju* i *prepjeve* narodne mudrosti i u *Gorskom vijencu*, posebno u monolozima vladike Danila i slijepoga igumana Stefana, a takođe i uopšte kod svih onih starih mudraca, starogrčkih i poznijih filozofa koji su izlagali svoja filozofska shvatanja u pjesničkoj formi, kao npr. Parmenid u svojoj *Kosmološkoj poemi*, a to do sada nije niko radio. Takođe, takvim vještarenjem mogli bismo da svedemo na istrgnutu *religioznu prozu* gotovo sve filozofe koji su ne samo dolazili do imena i pojma Boga i upotrebljavali ga u skladu s tadašnjom opšteprihvaćenom terminologijom, no i ostavljali za njega onaj konačni nespoznajni „bitni ostatak“ (filozofski pojam boga i religioznosti), pa ih niko tako apstraktno istrgnuto ne smješta u posebnu religiju, niti samo u teozofiju ili teologiju. Može biti da bi Ž. Uvanović smjestio u bidermajerovski konzervativizam (suprotivan *buntovnoj* književnosti „Mlade Njemačke“!) i *apsolutnu ideju* G. Hegela (idealiste) i njegov temeljni stav: „Sve što je stvarno umno je, a

⁹ Razdvajanje Njegoševe državničke i državno-reformatorske mudrosti od njegove pjesničke mudrosti izričito kudi dr Čedomir Bogićević (*Petar II Petrović Njegoš kao državnik i državni reformator – Njegoševa filozofija pravde*, Vrhovni sud Crne Gore – Podgorica, 2014).

sve što je umno je stvarno“, kako su ga i shvatali starohegelijanci i uopšte ideologija „starog poretka“?! Primjenom takve metode mogao je Uvanović primijetiti da je Martin Hajdeger preuzeo svoj temeljni stav „zaborava bitka“ iz Njegoševe *Luče*: „Zaborave, san te obuzeo, / ti se prvo blaženo bitije / zaboravi nesrećnoj predala“.

Iz Njegoševe bio-bibliografije se zna da je bio najmanje ili nikako obaviješten o njemačkim književnicima s kojim ih Uvanović komparira. Ne poznato mi je da je Njegoš bio u dodiru sa tim njemačkim pjesnicima i da je bio pod njihovim uticajem. Ne samo da je Ž. Uvanović istrgao i izolovao Njegoševu tzv. *religioznu poeziju*, izvan njegove ucjelovljene poetske mudrosti, i nezavisno od toga da su mitske alegorijske i metaforičke slike bitno u funkciji njegove ontologije i metafizike, nego je koristio i *totalni komparativizam* sa njemačkim *religioznim pjesmama* bidermajerskog karaktera i kompromisa s *kontrareformacijom*, čiji preovlađujući način dovodi u pitanje Njegoševu samosvojnost i originalnost. Takav komparativizam zna da skriva nemoć da se pisac razumije iznutra, iz samih njegovih djela, njegove individualnosti, svoga vremena i njegovog konkretnog društveno-istorijskog bića. *Totalni komparativizam*, njegovo „cjepidlačenje“, „seciranje“, iščupci i njihovo vanjsko, ospoljeno upoređenje, zbirno povezivanje, zapravo je *totalni relativizam* koji omogućava da se manipuliše i s gnosticizmom, agnosticizmom, skepticizmom i drugo, što je i bio cilj Uvanovića da relativizuje Njegoševu genijalnost. Još je R. Dekart rekao da gotovo nema misli, pa ni gluposti, a da je nijesu već izrekli filozofi, umstvenici i poete, te zato i nema mjesta za punu originalnost. Zato bi Uvanovićev metod *totalnog komparativizma* mogao lako dovesti u pitanje originalnost i najvećih filozofskih i poetskih mudraca.

Navodnu Njegoševu *poslušnost prema ortodoksnoj teologiji* Uvanović „opravdava“ Njegoševim ustupkom „udvaranja“ Svetoj alijansi za *restauraciju starog poretka* zbog nužnosti teške situacije ondašnje vanjske i unutrašnje situacije u kojoj se nalazila Crna Gora. Navedeni razlozi su sami po sebi istinite istorijske činjenice, pojave i tendencije koji su značajni upravo za dublje razumijevanje Njegoševe suštinski *svjetovne* i *ponarođene* poetske filozofije antidogmatskog, slobodoumnog i slobodarskoga duha, naročito *Gorskog vijenca*. To Uvanović izopačuje, reducirano istrgava, iskazujući bitno nedovoljstvo svoga gledišta.¹⁰ Njegoš ih je duboko bio svjestan i nesporan

¹⁰ Navešćemo te razloge: „Naime, u konstelaciji odnosa velikih sila nakon odluka Bečkog kongresa 1815. g. i sveopće restauracije starog poretka iz vremena prije Francuske revolucije, Njegoš je morao očekivati neuspjeh i pri traženju potpore za crnogorsku državnu samostalnost kod Meterniha krajem 1836. i početkom 1837. (kada je nastala i pjesma-oda *Knezu Meternihu*), morao je trpjeti stalno miješanje ruske vlade u unutrašnje poslove Crne Gore, kao i to da mu krajem 1843. g. Turci iz Skadra okupiraju otoke Lesendro i Vranjinu u

je njihov uticaj na njegovu ukupnu poetsku mudrost, ali ne na Uvanovićev rečeni način i u odnosu na bitni ustupak *restauraciji starog poretka i njenoj teološkoj ortodoksiji*, jer bi to bilo u temeljnoj koliziji i raskoraku, kako sa stvarnom crnogorskom „borbom neprestanom“ za slobodu i Crnom Gorom kao *zbjegom slobode* (crnogoski narodni kulturni-nacionalni preporod – *crnogorcizam*), tako i sa oslobodilačkom borbom koja čini zajednički predmet svih Njegoševih djela i njegove državotvorne mudrosti. Dobri poznavaoци Njegoševa života, rada i stvaranja ističu da on spada u najobrazovanije vladare i državnike svoga vremena.

Za razliku od ostalih narodnih (kulturnih) preporoda Južnih Slovena, Crnogorci su već od kraja XV i početkom XVI vijeka vršili dugovjeku nacionalno-oslobodilačku revoluciju u *oružanoj i idejnoj (duhovnoj)* „borbi neprestanoj“ koja je u osnovi bila novovjeka-antifeudalna, čiji je glavni subjekt i oslonac bilo slobodno-gorštačko seljaštvo. U strogom smislu, termin i pojam *narodni preporod* i ne odgovara odnositeljnom toku u Crnoj Gori, jer u njoj i nije bilo „nacionalnog preporoda“ u smislu hatišerifskoga i naličnog osamostaljivanja, u ramu tuđinskih ustanova, uprava i zakonika (po načelu legaliteta), no se u njoj od početka samoniklo borbeno razvijao po *principu narodnosti*, ponarodačavanja, svjetovnosti (sekularnosti) duha.¹¹ Toga radi se i ne piše i ne zbori o crnogorskom *narodnom preporodu* – vjekovni *crnogoracizam* ili *crnogorcizam* koji je bio u klinču i pritisnut između nametnutih preporoda

Skadarskom jezeru, dok je Osman-paša Skopljak *podmićivanjem nastojao među Crnogorcima stvoriti izdajice i protivnike Njegoševe*“ (kurziv je naš).

¹¹ U prvom poznatom pisanom pomenu Crnogorskoga zbora, u mletačkom izvještaju iz 1500. (hroničara Marina Sanudoa) piše: „Crnogorci danas sazvaše zbor, da se okupe i posavjetuju što da čine“ i donijeli odluku o *nepriznavanju* turske vlasti i stalnoj borbi za slobodu (*Sazdanje Cetinja*, 1984, 60). Od tada se izgrađuje, na nivou „opštества crnogorskoga“ – nacije ili kako stoji u *Cetinjskom ljetopisu*: „Crna Gora jest opšti zbor naroda“ (*Crnogorski anali* ili *Cetinjski ljetopis*, drugo prevedeno izdanje, preveo i obradio dr Božidar Šekularac, JP IIC Cetinje, Cetinje, ŠKP Štamparija *Obod* Cetinje, 1996, str. 52). Drugim riječima, Crna Gora je zbijeni, sjedinjeni, kompaktni, homogenizovani i *samoorganizovani narod*, odnosno *nacija*. Smatrana je od *Porte prebivalištem rata (darubha rubom)* i vodila neprestanu *gazu*, odnosno rat za vjeru i narodnost. Martin Skadranin, kao savremenik i svjedok događaja, nazvao je u svojoj *Povijesti o Skenderbegu* ovaj uzburkani crnogorski prostor „nemirno pomorje“ (*Crnogorski anali* ili *Cetinjski ljetopis*, isto, str. 16; Martin Skadranin je Marin Barleti, koji je živio oko 1460–1513). Mlečani su Crnogorce nazivali *podbadačima svijeh naroda*, zbog neodstupnoga stamenoga otpora osvajačima. Crna Gora je smatrana *centrom revolucije*, a od početka je bila matica okupljanja razdobljenih osvojenih krajeva Crne Gore, a jedanak i luča, kredo, nada i Pijemont oslobađanja na Balkanu. Tokom XVI i XVII v. Crna Gora je već imala atipične oblike novovjekovne (nacionalne) državnosti – Principat i Vladikat ili paradoksalno *dinastički vlašićanski principat* ili kako ga je nazivao vladika-gospodar Vasilije Petrović (1754): „Crnogorski slobodni principat“, „crnogorska slobodna Republika“, „slobodno knjaževstvo crnogorsko“.

većih južnoslovenskih naroda: *ilirizma i srbinizma* (srbinstva, srpstva) pod austrougarskim i turskim carizmom.¹²

Za razliku od ilirca Ivana Mažuranića, koji se zbog političke situacije u austrougarskoj Hrvatskoj, „povukao iz politike u matematiku, astronomiju i nipošto više književnost“,¹³ Njegoš je je još upornije ustrajao na prtni „borbe neprestane“, intenzivirao svoju državotvornu djelatnost, državno-političke reforme za konsolidaciju crnogorske države, formalno međunarodno priznanje njezine stvarne samostalnosti i slobode, specifičnu crnogorsku autohtonu sekularizaciju, političku i duhovnu (antidogmatsku). Nastavio je, sve do smrti, i svoje poetsko stvarništvo kojim je internacionalizovao i ovjekovječio crnogorsku borbu za slobodu i samostalnost Crne Gore. Sve to baš u vremenu kada su mu vanjske sile (carizmi), izdajnici i unutrašnji protivnici, u zajedničkoj sprezi, pružali ne samo jake otpore, već i ozbiljno dovodili u pitanje opstanak Crne Gore i Crnogoraca.

Uvanovićev *totalni komparativizam* dovodi ga do neprimjerenog, odnosno neodgovornog etiketiranja Njegoševe *Luče* (koja podrazumijeva i njegove refleksivne pjesme) dogmatizovanim šablonskim klasifikacijama. Tako npr. Njegoševu metriku svijetla u *Luči*, odnosno Božije stvaranje kosmosa njegovim osvijetljavanjem iz tmine, tame „po prirodnim zakonima“ upoređuje i nalazi da je *nalik na Spinozin panteizam*,¹⁴ ili uopšteno teopantizam. Ovo i pored toga što je to sasvim različito, prije svega i tim što kod Spinoze nema ni pomena o principu svjetlosti (pa ni tame), a zatim, Spinozina *apsolutna supstancija* ne korespondira uopšte s Njegoševim policentrizmom, odnosno pluralizmom galaktički uređenog kosmosa, a još manje s Njegoševim shvatanjem *stvaranja* kosmosa, prelaska mogućnosti u stvarnost, iz haosa u uređeni kosmos koji *ima svoje granice* i koji se sve više širi. Ovu komparativnu ekskurziju Uvanović čini samo da bi one najbitnije Njegoševe ontološke kategorije obezvrijedi tim što sugerise da su, navodno, spinozističke. Ovo i pored toga što se Spinozin panteizam ocjenjuje kao „skriveni materijalizam“ i/li sveopšti naturalizam (Deus sive Natura) koji ozbiljno dovodi u pitanje ondašnji i današnji teizam zbog čega je Spinoza podjednako bio anatemisan i od jevrejske zajednice i od hrišćanske teologije. To je u koliziji s Uvanovićevim ocjenjivanjem Njegoša kao hrišćanskoga teiste, idealiste, spiritualiste, pa čak i subjektivnog idealiste, dualiste, što je ostao dužan da takvu kvalifikaciju obrazloži.

¹² Taj klinč crnogorcizma između ova dva južnosloveska integralizma osećaju se sve do danas u formi vjerskih fundametalizama i imperijalnih velikodržavnih i veljenacionalnih tendencija koje čereče jedinstvo crnogorskoga narod(nos)no/nacionalnog bića.

¹³ Ž. Uvanović, isto, 767.

¹⁴ Isto, 772.

Neprimjereno je i svođenje Njegoševa shvatanja *principa svjetlosti i tame* kao starinskog *dualizma*, jer kod njega ne samo da nije riječ o „linearnom“ prodiranju svjetlosnih zraka i „crnokrakah mraka“, već o *sfernom*, „elipsastom“, policenetrirčnom, galaktičkom prostorno-vremenskom širenju u „prstenove“, „kola“, „nebesa kolovitnih“, nego što i svjetlost nije samostalni princip, već ima svoju supstancijalnost, svoj temelj u „blaženom žilištu“, „carstvu svjetovah“, „kosmičkom ognju“, „ognju besmrtnome“, „vječnome ognjištu“, „ognju svetome“, „vječnoj zublji“, „plamenu božestvenom“, „elektrizmu plamom“, „božijem elektrizmu“, „plamu nebesa“, „ognju svijetlijem“, „božestvu ognja besmrtnoga“, „plamenoj buri“, „kosmičkoj oluji“, „usijanju“, „plamenima“, „vatri“, „ognju“. Iako Njegoševa vatra, oganj podšćea na Heraklitov „vječno živi oganj“ kao *fizis logosa kosmosa*, on nije supstancija svjetlosti, niti je kod njega bitan princip svjetlosti i tame. „Bog je car od svjetlosti“. Isto je i s mrakom, tminom („tamnokrake mrake“) koja ima svoj osnov u haosu.

Njegoševa *Luča* i Bog u njoj, stvaranje svijeta i ostalo, u osnovnim elementima bitno se razlikuju (do jasnog i izričitog ne samo odstupanja, no i protivnosti) od *oficijelnog hrišćanskog shvatanja*, *Biblije* i od onih autora koji se uglavnom navode da je bio pod njihovim uticajem. Njegoš u bitnom ne pripada *objavljenoj religiji (otkrivenju)*, koja počiva na *vjeri i Svetom pismu*, nego *prirodnoj religiji* koja izvore vjere nalazi u *umu*, kao najvišoj instanci u ljudskoj duši, duhu, po kojem je i nalik „besmrtnim duhovima“ i Bogu („u čovjeku iskra bespredjelnog / uma tvoga ogleda se svjetlo“; „da čestica jesi ognja besmrtnoga / da imadeš svojstva sa ocem svijetah“; „Ovo čojka niže skota stavlja, / um ga opet s besmrtnima ravni“). U svim bitnim polazištima i postulatima dolazi do izražaja *neteološka* zvanično-hrišćanska priroda Njegoševa Boga. To se naročito ispoljava u poimanju Boga u *odnosu obuhvatanosti antistavova, antipoda, antinomija, antisvijeta, antikosmosa, antimaterije, antiideje (duha)*: strogih pravila i nepravilnosti, svjetlosti i tame, haosa i kosmosa, osvijetljeno (organizovano) i nesvijetljeno (neorganizovano) svjetsko biće, predjeli će dopire i će ne dopire Božji zakon, Svemogućí i Mogućí (Bog), jedinstvenog univerzuma i beskonačno mnogo svjetova, simetrija osvijetljenog (Božjeg) i neosvijetljenog svijeta, tajnog slučaja i zakonitosti, slučaja i uzročnosti, duše i tijela, slobode i nužnosti i drugo. Za razliku od *Biblije*, ustanovljenog hrišćanskog shvatanja i Miltonova *Izgubljenog raja*, Njegošev Bog nije *odjednom stvorio svijet*, u stvari, nije ga ni stvorio, već ga *trajno stvara* i održava u vremenu i prostoru kao svoj amanet i zavjet, kao krajnji cilj, dok ne osvjetli i organizuje (kultiviše) cio univerzum (dok ne osvoji, proširi i oslobodi „zatočenike tame“), dok „mračne točke kad nikde ne bude“, „kad svi kraji zaplamte svjetlošću, tad će opšti tvorac počiniti / i svoj sveti zavjet ispuniti“.

A ako je neograničen („tamom obuzet“, „vječna pomračina“), ni tada, jer je u njemu podjednako (simetrija) osvijetljenog i mračnog (neodređenog) svijeta. I ovde se dolazi do antinomije: Božji cilj je da sve više smanji „tamni prostor“ i „da se bezдне mračne osvijetle“, a na drugoj strani i „mračni prostor“ i „mračno vrijeme“ su vječni, pa se taj Božji konačni, „sveti cilj i amanet“ i ne može ostvariti. Uostalom, „vječna zublja vječne pomračine“. „Da od svete odustanem dužnosti“ – kaže Bog – „mrake carstva bi ostalo vječno“, a to znači i stalnu opasnost od Haosa, remećenja Božijega kosmosa i njegova zakona, pravde i ljepote. Bog je „jedan koji stvarat može“, „svemogućstvom vjenčan“, „jednome je sve pokorno njemu“:

Ja sam – kaže – sam po sebi bio,	jer je <i>protiv zakona prirode</i> ,
bit po sebi već ništa ne može,	koja pečat moj na licu nosi.

Sotona je „rob gluposti, vrag poretka opšteg“. Bog je svemogućstvom:

šar veliki neba blaženoga	nasijao sjajnim ostrvima
<i>utvrdio na lakom vazduhu?</i>	i vjenča ih <i>svetim magnetizmom</i>
kojino sam okean vazdušni	te <i>pogledom jedan drugog drži?</i>

Iako silu koja utvrđuje nebeska tijela naziva „svetim magnetizmom“, ovde je riječ o privlačenju i odbijanju (atrakciji i repulziji) i zakonu gravitacije (to nije nikakav spiritualni i duhovni odnos). Održivost tijela „na lakom vazduhu“ održava zakon gravitacije koji uslovljava da se tijela manja okreću oko većih tako što su okrenuta prema njima i oko njih se okreću jedan prema drugom, jer ih privlači njihova sila teže do određene mjere (granice): *pogledom jedan drugog drži*. „Zakoni su opštega poretka / moj amanet a život prirode“. U pjesmi *Misao* Njegoš taj zakon naziva sveta simpatija (privlačenje): „U njim' sjaše *sveta simpatija*“. On ga još naziva *lanac mirodržni*. Sotona hoće da „pravedne potire zakone“ (opšte zakone prirode), da prekroči svoje i naruši božanske (prirodne) granice, samu vječitu Božju pravdu, odnosno mjeru (granicu). Još je Heraklit dao sentencu da „ni sunce ne može preći svoju granicu (mjeru), jer će ga sustići Erinije, boginja pravde“. Sotona tim hoće „da prekine *lanac mirodržni*“, jer zaslijepljen glupošću, misli da je Božiji svijet „svezan za almaze nebrojne subove / te se vise u mojoj palati“, a ne zna da je on „svemoguće slovo stvoritelja“ (logos), „koje prostor punu mirovima, / a mirove sretnim angelima!“ Sotona ne zna da Božje carstvo nema neki *čvrsti, fiksni oslonac*, držač, nepomično središte, „pupak svijeta“ (osu). Umjesto toga svijet drži „lanac mirodržni“ koji ukazuje da se mirovi (svjetovi, nebeska tijela) održavaju u „lakom vazduhu“, bez nepo-

kretnog oslonca, u međusobnoj (lančanoj) povezanosti na osnovu „zakona opšteg poretka“ i „života prirode“. Nema potrebe da se te poetične slike i izrazi objašnjavaju Božijom „duhovnošću“, spiritualnim moćima. Suština „utvrđenja“ nebeskih tijela i vremena i prostora u praznom prostoru („lakom vazduhu“, „vazdušnom okeanu“) je u njihovom *međusobnom odnosu i zavisnosti u njihovom stvaranju, (o)kretanju po opštem zakonu prirode*, a ne u njima samima, ni u prostoru i ni vremenu kao *posebitim atributima jednog i drugog*, koji se pretpostavljaju u njihovoj vječnosti kao mogućnost, uslov i ishod samoga stvaranja, (o)kretanja; kao njihovo otrgavanje, oslobađanje iz žilišta slijepe tmine u uređeni kosmos, jednokupnoga prostorno-vremenskog uređivanja, organizovanja kosmosa. Bog stvara tako što utvrđuje kosmos u prostoru i vremenu *po zakonima prirode*, a suština stvaranja je „lanac mirodržni“, a u stvari (o)kretanje koje sve drži na okupu u međusobnim odnosima i rastojanjima bez kojih i ne bi bilo ni nebeskih tijela, ni prostora ni vremena, ni kosmosa, već bi se ustaljeni poredak poremetio, izazvao opšti poremećaj, kataklizmu, „mirogubni stres“, vrnilo u kaos mračni, u „mračne bezdne“, u zlo, g(o)rdost, u Ad. Zato je i borba na nebu *oko vlasti* (moći) borba *za i protiv* narušavanja Božije pravde ili „zakona opšteg poretka“ i „života prirode“, borba *svete pravde i nepravde*, a pobjeda pravde neodstupna, nesuminuta i „osvetnička“, prije svega u smislu teških posljedica koje je nepravda izazvala: „Svete pravde strogi su zakoni“, a potom i zaslužena kazna za nanešenu nepravdu, odnosno za narušavanje „svete pravde“: „Gnjev pravedni oružje je pravde“.

Njegošev Bog je u procesu stvaranja vječite nebeske države *vječiti ratnik, borac, junak* koji u odlučnom trenutku lično učestvuje u borbi i zadaje spasonosni udarac, moćno djelo protiv „nesmislenih masah“ koje su po pravilu uvijek poražene, ali ne i uništene (jer su i oni vječni); protiv protivnika, pobunjenika i otpadnika (izdaje) stvaranja *po prirodi uređenog kosmosa*, vječite Božije pravde i ljepote. Trajno mu izmiče ostvarenje zavještanog punog cilja za čije ostvarenje je nepokolebljivo i neodstupno odlučan, bez dilema, a prema protivnicima nebeske pravde (a ujedno i utvrđenog prirodnog poretka), koji je narušavaju i hoće da je unište protivno „prirodnim zakonima“, sasvim nemilosrdan, osvetnički, do zatiranja:

Svete pravde strogi su zakoni,
sve je dužno njima sljedovati.

Prestupnike moj bič nakazuje.

Njegošev Bog je i gord u svom jedinom samovlašću, samohvaljiv u svojoj moći, traži slavlje i priznanje, vjernost svojoj (jedinom) svemoći, a primjerenu samilost za one koji mu se vrnu, pokaju, traže oprost za svoja zla djela. No,

to sve radi kao zaštitnik kosmičkoga poretka po opštem zakonu prirode protiv narušavanja jedinstva čovjeka i prirode, prvo(bi)tnog stanja.

To je šira projekcija i refleksija *borbe za vlast, moć* realnog opšteg stanja u „zemaljskim carstvima“ kao temeljnog ljudskog zla i prokletstva. Ujedno je i *geodiceja, antropodiceja* opravdanja Boga, božje pravde i zla u njegovom i ljudskom svijetu, određenija „po liku crnogorskoga slobodarskog čojskog junaštva“, „borbe neprestane“ kojoj se ne vidi kraj („borbi našoj kraja biti neće, do istrage turske al' naše“, „udri za krst i obraz junački / ko god paše svijetlo oružje, / ko god čuje srce u junaka“). Kao što nebeski rat pravde i nepravde predvodi Bog, tako i crnogorsku borbu za slobodu (pravdu protiv nepravde, tirjanstva) predvodi lično vladika-vladar. Njegoševo teološko razabiranje, u formi pjesničke alegorijske slike, prikladno je istorijskoj ratničkoj sudbini male Crne Gore „od svud stiješnjene“ („kakve sile put nje zijevaju“)¹⁵ predstavljene u *Gorskom vijencu* u kojem se zbori o užasnom kažnjavanju *neprijatelja i domaće, nacionalne izdaje* u ime pravde i prava na narodni opstanak, npr. istraga u Crmnici, razur grada Besca i „po šestinu u grob sahranjuju“. Pravda je borba za slobodu po „ljudskom pravu“, kao „ljudske dužnosti najsvetije“, a nepravda je osvajanje i porobljavanje ljudi i naroda-nacija po „svetom imperijalnom (carskom) pravu jačega“ koje pretpostavlja tirjanstvo, ropstvo i podložništvo.

Takođe, Njegoš ostavlja trajnu otvorenost antinomije smrtnosti i besmrtnosti, konačnosti i vječnosti, ali i konačnosti i beskonačnosti svijeta. I kad razura postojeći stvoreni (savršeni) svijet „po prirodnim zakonima“ stvara novi takođe „po prirodnim zakonima“. Četiri dana je trajala borba borba na Nebu, a tri dana je Bog stvarao (H)Ad, Pakao za Satanu i njegove legione (pobunjene arhanđele, otpadnike, izdajnike Boga, razurnike kosmosa po prirodnim zakonima), znači, za 7 dana je samo razurao svoj postojeći svijet. Nakon pobjede nad Satanom, Bog iznova stvara novi kosmos „da namiri izgubljenu vojsku“ („izgub da namiri“, jer u kosmosu postoji opšta ravnoteža, sklad, harmonija koja ga i održava). Svako narušavanje prvobitnog jedinstva čovjeka i prirode (u užem i širem smislu) ima teške posljedice i za čovjeka i prirodu. Kao stvaralac Bog je *svemoguć*, a pošto stvara u vremenu u smislu procesa, toka, i ostvaruje novi prostor, on je *moguć*, jer *pretvara moguće u stvarno*, „bezdane tmine“ u nove kosmose, odnosno oslobađa nove svjetove. Samo u tom smislu može se shvatiti da se u *Luči* Bog imenuje *svemogućim*, a ponegde *mogući* Bog („mogući njegov štit“, „moguće njegovo slovo“) koji u procesu stvaranja sve više *oslobađa i širi granice* svoje svemirske (opširne) države. Bog se i sam usavršava, uzdizanjem nad sopstvenim bićem, postaje

¹⁵ Ne misli se samo na okolna i ostala carstva, nego i na tjeskobu i klinč *crnogorizma* između *ilirizma* i *srbinizma*, nepriznatog crnogorskog pijemontizma u sukobu integralističkih ideja „uje(i)niteljskog oslobođenja“ južnoslovenstva.

moćniji, djelatniji u ostvarenju svoje zamisli. Bog lično saopštava da se „sve više *tvorenjem pruža*“, da stvaranjem ne samo „otrgava vrijeme“ iz haotične (neodređene) „nesmislene mase“ i oslobađa ga (da „slobodno leti“ u „nebeskoj državi“), no ujedno i njezinim uobličavanjem iz nje otrgava, oslobađa, produžava i tvori i sam prostor:

Što se više *tvorenijem pružam*,
sve se njino carstvo umaljuje;

vrijeme će i k toj cjeli doći
da se *bezdne mračne osvijetle*.

I Bog je u svom tvorenju zavisao, vezan za vrijeme i prostor, koje ni on nije primordijalno stvorio, već su njemu *savječni*, kao i kaos, neuobličena materija, koju Bog ne stvara, nego je zatiče i osvjetljava, uobličava, kultiviše u Kosmos (uređeni svijet). Tek u Božijoj tvorevini sjedinjuju se (nevidljivo) vrijeme i (vidljivi i opazljivi) prostor; Božija tvorevina je njihovo jedinstvo, neraspu(p)čiva veza *u i po prirodnom zakonu*, ujedno „vozljubljeno slovo“ (logos), riječ, um, zakon i djelo. Bog „i zbori i tvori“ (nalazi svoj odjek i u *Gorskom vijecu*: „Mićunović i zbori i tvori“, što se uopšteno odnosi i na crnogorski junački etos i etnos, apriornu opredijeljenost za *borbu za slobodu*, borbeno slobodarsko čojско junaštvo, na vjeru i zadatu riječ). Poslije njegove pobjede nad Sotonom i pobunjenim anđelima, Bog je stvorio novi kosmos da „namiri grubitak“ novim legionima, svjetovima i njihovim sferama. Također, Bog ne stvara *neposredno* svjetove, nego, svojom umnom mudrošću, *posredno* koristi „plamene bure“ i/li „kosmičke oluje“ koje mu pomažu u procesu stvaranja koje je ujedno i (o)kretanje kosmosa.

Znači, vrijeme i prostor *nijesu stvoreni od Boga*, kako uči hrišćanska crkva; oni su prisutne latentne tamne mogućnosti iz kojih se plamenom svjetlošću stvaraju (osvjetljavaju) novi svjetovi. Sam Bog u prvom licu govori Arhadelu Mihailu, kad je otkrio tajnu zavjeru Sotonine pobune na nebu:

Koliko sam ja posla imao / dok sam *vr'eme oteo mrakama*,
iz njihovog lonca i tavnice / puštio ga da *leti slobodno*
po *opširnoj državi vječnosti* / i po *carstvu svijetlog lica*.

I Božje stvaranje, odnosno uređivanje svijeta zahtijeva red, poredak, opšte zakone, pa i u vremenu:

Sve nek kraće svojijem vremenom, / koga vjenčah na besamrtje,
trenući su mu v'jekah milioni.

U *Gorskom vijencu* ima korespondentnih stavova: „nove nužde rađu nove sile“. Iako nije tvorac vremena, koje je savječno tvorcu, vrijeme je božjim stvaranjem i (o)kretanjem kosmosa postalo *vječno* (besmrtno), a nezavisno od Boga, samo za sebe, *neograničeno*.

I prostor se mjeri „božastvenim koracima“:

Koraci su moji božestveni, / no ja mogu to nazvat *prostorom*, kaže lično Bog. I *prostor* je božjim stvaranjem i kretanjem kosmosa postao *vječan*, a nezavisno od njegove kosmičke artikulacije i uobličavanja, sam za sebe postojeći i *beskonačan*. Korak vječnog vremena je u skladu (sustopice) s korakom ovremenjenog i osvijetljenog (vječnog) prostora. „Rasprostranja svijetle granice“, oprostoraivanjem i ovremenjavanjem „raspostranja“, produžava, „širi“ granice kosmosa. Bog posebno i naročito ističe tajnu, tajanstvenost prostora (u upoređenju sa vremenom), koja je nedostupna i duhovnim nebeskim vječnim bićima, arhangelima (arhangelu Mihailu), a samo jednom, Božijem umu dostupna. On lično objašnjava teškoću shvatanja prostora: da se „prostor mrakah i prostor svjetlosti“ preobrazu i sliju „u jedan svijet zrakah svijetlije“ i da se taj svijet „pruži pravo u najtanju moguću žicu“ (pravu liniju)¹⁶ „bi ti bio smo *jedna točka*“. „Među kola (svjetova) mećem rastojanje“ (međusobni razmak, udaljenost, razmjer između nebeskih tijela, održivu ravnotežu, sklad, harmoniju, opšte zakone prirodne), time

ja dopirem do *granice mrakah*, / *mrakah mećem koliko svjetlosti*;

ja ovako prostor razumijem.

Iz kosmičkog ognjišta zrači „vječna zublja, vječne pomračine“. Kosmos „dopire do granice mraka“, što će reći, iz haosa nastali, uobličeni, uređeni postojeći kosmos, a sa njim *ovremenjeni prostor* i *oprostoreno vrijeme*, bez *razilaženja*, *udvajanja*, *raspeća* prostora i vremena, i zajedno kretanja,¹⁷ tj. *i vrijeme i prostor*, *zajedno i kosmos*, su, ipak, *konačni, ograničeni*¹⁸ „do granice mraka“ ili što je isto „do granice zrakah svijetlije“, ali se „sve više tvorenjem pruža“ i „rasprostranjaju svijetle granice“ ili „šire“ osvjetljavanjem (stvaranjem) novih svjetova. Može se zaključiti da je Njegoš smatrao da je *kosmos konačan, ali*

¹⁶ Kvantitativna matematizacija i uprošćavanje, izopačenje *vječnosti* u *beskonačnost* ∞ odnosno svođenje *loše beskonačnosti* (kako je Hegel naziva) u *lošu vječnost* (videti o *lošoj beskonačnosti* i *lošoj vječnosti*: Sreten Zeković, „Iskustvena osnova septadno-oktadnog (o) kretanja, muzičke oktave, dijalektike i mita o Ananki“, *Arhivski zapisi*, Državni arhiv Crne Gore, br. 2, 2012, str. 111–142).

¹⁷ Ovu terminologiju i neraspupčivost ovih pojmova, zbog njihovog opštenitog razilaženja, udvajanja, „oprostoraivanja“ i „ovremenjavanja“ kao posebitih i zasebitih atributa (bilo Apstraktna Materije ili Apsolutne Ideje), koristio sam nezavisno od *Luče mikrokozma* i njezinih tumača u svojim knjigama: *Filozofija, muzika, mit*, KOC, Cetinje; *Muzika Anankinog vretena* (poezija), Obod, Cetinje, 1991; *Na raskršću bogočovjeka i čovjekoboga*, CKK, Cetinje, 1994; *Moj jezikovnik – rječnikovnik i pojmovnik*, CKK Cetinje, 2012, pod oznakama: *Osmičenje*, str. 34, *Oprostori*, str. 32, *Oprostorenje*, str. 33, *Ovremenjavati*, str. 36, *Oprostorenje vremena* i *Ovremenjavanje prostora*, str. 88 *Oprostori*, *oprostorenje*, *ovremeniti*, *ovremenjavanje*, *oprostorenje vremena*, *ovremenjavanje prostora*, *osmičeje*, *osmica*, *spiralna osmica života*, str. 184.

¹⁸ Slobodan Tomović, isto.

neograničen, kao što smatra mnogo docnije savremena nauka.¹⁹ (očito prepoznata savremena teorija o sfernosti kosmosa („zakrivljenog prostora / i širenju kosmosa“).

Samo u ovom smislu i kontekstu, sa „prostorom mraka“ i „prostorom svjetlosti“, *vremenom mraka* i *vremenom svjetlosti*, možemo pojmiti češće pominjanje *granice* kosmosa („četiri nebeske granice“, „da će mrake gonit za predjele / i granice osvijetlit bića“, „na granici neba“ i sl.) i objediniti, obuhvatiti: i konačnost i beskonačnost prostora i vremena, kosmosa, odnosno njegove konačnosti i vječnosti, i druge protivrječnosti, paradokse, racionalno i iracionalno itd. Kao da Njegoš ovim asocijativnim i alegorijskim slikama vrši *apokrifnu subverziju* njima odgovarajućih metafizičkih kategorija, do samog njihovog samoporicanja, samog tajanstva. I ovde se kao bitno ukazuje na *odnose* koji održavaju (o)kretanje, a ono ih uslovljava i ishodi.

Ne samo da se nigde ne pominje, kako naglašava S. Tomović, da je *kretanje odvojeno od materije* (misli se na kretanje samo kao vrijeme), kao što su tvrdili mnogi religiozni autori, nego su kod Njegoša vrijeme i prostor jednokupnost, dvije neraspu(p)čive strane jedinstvenog stvaranja, zanago, samog stvarnog (o)kretanja (a ne apstraktne materije „same po sebi“), *sam način razvoja, kretanja, a to znači, i opstojanja kosmosa*. Ovim je Njegoševa *Luča* izuzetno originalna i do danas anticipatorska, tim prije što se često tumači sa uvriježenih starih nedovoljstvenih (prevaziđenih) filozofskih polazišta i pretpostavki. I prostor i vrijeme su vječni, i njih nije stvorio Bog, koji ih samo organizuje, osvjetljava, aktuelizuje (ostvaruje). Bog nije stvorio materiju; ona je njemu *savječna*, pa je i ne može *uništiti*, već samo uobličiti i/li razobličiti čime gubi određenost postojanja, a to znači i zatomljenost, zarobljenost prostora i vremena. Za razliku od crkvenog učenja, Bog ne stvara *ex nihilo*, već iz haotične materije, Haosa. Stvaranje je spojeno sa neumitnošću *po prirodnim zakonima*, što znači, suprotno crkvenom učenju, da Bog stvara po svojoj apsolutnoj slobodi materije, iako to nijesu opravdavala opšta znanja njegovog vremena.²⁰ To se ispoljava u *Luči* i cjelovitije u *Bilježnici*. Sotona dedukuje iz filozofske teorije o „tajnom slučaju“, slučajnom nastanku duhovnih bića, pa i Boga:

...tajni slučaj naš je otac bio, / avlaštito nas je satvorio

da pravilo biću sačinimo / i gordosti metnemo granicu...

Satanino plediranje na *jednakost* („da imamo svi jednaka prava“), koja je u osnovi prosvjetiteljskog materijalizma, u stvari se svodi na *podjelu vlasti* radi dovođenja u pitanje monarhističkog Božjeg vladanja, ograničenja Božjeg apsolutizma. Sotonino načelo jednakosti nije opštenito, ni *jednakost u slo-*

¹⁹ Robert K. G. Temple, *Tajna zvijezde Sirijus*, Stvarnost, Zagreb, str. 219: „Svemir je konačan, ali neograničen“ (original London 1976).

²⁰ Slobodan Tomović, isto, str. 474.

bodi, i u svim uslovima, bezuslovno, jer i sam Bog priznaje: „Čovjek volje ostaje svobodne / ka svi drugi besmrtni duhovi“. Njega ne interesuje stvarna ravnopravnost. Osnovni motiv njegove pobune je vlastoljublje, težnja da s *Bogom podijeli vlast nad svijetom vlasti*, da ima vlast, moć, što je glavna karakteristika apsolutiste, autokrate, diktatora. Njegov izričiti zahtjev je: „Ištem vladu da podijelimo“, računajući da će to ostvariti lukavom, dvoličnom, demagoškom zloupotrebom mase, puka koja je i instiktivno naklonjena prirodnom pravu na jednakost.

Njegoš nam pruža mogućnost da prevaziđemo dijalektiku kao *jedinstvo* ili *parnjenje* parnosti (*parnih suprotnosti* koje su ustvari *parne istosti*) u *dijalektiku kao jedinstvo* ili *parnjenje neparnosti* – *dvojenje neparnosti*, *dvojestvo trojstva* i/li *trojstvo dvojestva* sa „ostatkom“ koji je „*bitni ostatak*“ ili promjenljivi „*višak*“ ili „*nedostatak*“ koji se naizmjenično izravna (izjednačava, parni) u smjenjivanju, samom kretanju (npr. najočitiji smjena dana i noći, Sunca i meseca, svjetlosti i tame). Tim se otklanja ustaljeni, uvriježeni rascjep subjekta-objekta, čovjeka i prirode, racionalnog-iracionalnog, prostora i vremena, materije i ideje, ideje (boga) i prirode. Ž. Uvanović simplificirano i nametnuto u Njegoševoj poetskoj mudrosti zamrznuto (van samog stvaralačkog jedinstva) vidi samo „*jedinstvo nespojivosti*“ da bi je okarakterisao kao eklektiku i sinkretizam u negativnom, zloupotrijebljenom značenju. Međutim, i ovđe se kao bitno ukazuje na *odnosima* koji održavaju (o)kretanje, a ono ih uslovljava i ishodi.

Luča pokazuje da je pjesnik bio upoznat sa filozofskim i naučnim kategorijama njegova vremena, naročito očito isticajnog policentrizma i neograničenog pluralizma svjetova, odnosno teorije galaksija, jer obilno zbori o beskrajnim svjetovima u kojima svaki svijet svoje sunce i sveru ima:

u beskrajni okean vazdušni, / đe su *sunca samo kaplje sv'jetle*,
a *mirovi jedva vidne iskre*“... već trepetom *sv'jet svjetovah gledah*,..
sav nebesklon što mogah videti / *mir mirova bješe napunio*..
milioni vobražavam da su / nasijata kola sa suncima;
svako sunce predvodi mirove / koliko si kome odredio, /
a mir svaki svoju sferu ima.

Pjesnik govori i o rastojanju svjetova:

Među kola mećem rastojanje, / radi slave božeskoga vkusa:
kola dalja bliža obuzimlju, / ka šar veći što obuzme manji;
stoga kolo što je *koje dalje / jeste više*, su više šarovah
ja dopirem do granice mrakah / *mraka mećem koliko svjetlosti*;

Pjesnik govori u filozofskim i naučnim kategorijama svojega vremena, docnijim i savremenijim: gravitacije („sveti magnetizma“, „sveta simpatija“, „lanac mirodržni“), vremena, prostora, slučaja, uzroka, zakonitosti, slobode,

nužnosti. Već sam naveo da pjesnik mitsko-alegorijski i simbolički anticipira docniju teoriju o „širenju kosmosa“, „zakrivljenosti prostora“ (što je logična posljedica njegova sfernog, „kolnog“, „prstenastog“ prostora i vremena, navedenog rasporeda i odnosa svjetova i nebeskih tijela), kao i „kosmičkog praska“ („plamene bure“, „plamene oluje“, „užasne grmljavine“, „mirogubni stres“, „čas suđeni zazvoni svjetlosti“, „lomna jeka vojničke muzike“ i sl.).

Po bitnoj ontologizaciji Sunca, odnosno sunaca i svjetlosti u njihovoj supstancijalnoj svezanosti, Njegoš smatra da su i predhrišćanski i obogotvorno naturalistički „poklonici sunca“ u većem osvjetljenju i razumijevanju ovih bitnih ontološko-metafizičkih pitanja, u smislu iskonskoga fizisa i logosa, odnosno Boga koji stvara *po i na osnovu prirodnih zakona* u prednosti u odnosu na hrišćansko učenje. *Luču* Njegoš privršava pravom odom Suncu i predhrišćanskim „poklonicima sunca“:

O nevini sinovi prirode,	vi presretni poklonici sunca!
o mudrosti prosta najsajajija!	Vi ste vjerni nebesni sinovi".
Do rođenja sv'jeta istinoga,	

Svoje divljenje svjetlosti Sunca kao fizičkom, prirodnom biću Njegoš je ispoljio još ranije u pjesmi *Oda Suncu, spjevana noću bez Mjeseca*, a u *Šćepanu Malom* crnogorski borci se pred bitkom klanjaju Suncu, a ljube (svoju) zemlju da im da spokoj kad joj se vrnu. Njegoš je još 1837. u Beču izjavio: „Zaista bi bila velika glupost kad bi se i pravila razlika (između pravoslavaca i katolika u Crnoj Gori – prim. S. Z.), *pošto mi svi pak tapkamo u mraku*. Smatram da smo kudikamo *udaljeniji od saznanja istine nego oni koji su se klanjali suncu*“.²¹ Ova himna „poklonicima sunca“ ima kod Njegoša složenu osnovu, slojeve i značenje baš u odnosu na njegovo shvatanje prirode i njezino stalno prisustvo u uređenju Božijeg svijeta, kosmosa. „Nevini sinovi prirode“ su neotuđeni od nje i njoj nesuprotstavljeni, „žive u skladu sa prirodom“, u jedinstvu sa njom, prvobitnom skladu s prirodom, te ne prelaze njene granice, ne ugrožavaju i ne narušavaju primordialno jedinstvo. U pjesmi *Ko je ono na visokom brdu* Njegoš i poetu naziva „sin prirode“:

Ono ti je sin prirode – poet,	on najbliže sa mogućim tvorcem
tvorac mali najbliži božestvu	ima svojstva te ga sa njim zbližava.
od drugih sviju umnih stvari	

A u *Luči* tvorevinu Boga poistovjećuje sa pjesnikom i poezijom:

²¹ Jevto Milović, „Njegošev boravak u Beču 1836 i 1837 i njegov pokušaj da pođe u Pariz“, *Istorijski zapisi*, God. VII, knj. X, 1, 1954, Cetinje, str. 88. Prvi izvještaj F. Oreškovića Lilienbergu, 3. 2. 1837.

„sve prelesti smrtne i besmrtne, što je skupa ovo svekoliko do opštega oca poezija?“	„Zvanije je svešteno poete, glas je njegov neba vlijanije, luča svjetla rukovoditelj mu, dijalekt mu veličanstvo tvorca“
„Svemogućstvo svetom tajnom šapti samo duši plamena poete“.	„i prelesna Božja poezija;“

U *Luči* Bog kažnjava otpadnike neba za pobunu i izdaju Adamovih nasljednika „su dvije duševne tablice“, odnosno „s dva sasvim protivna zakona“. Jedan je „zakon pravde blage“, a drugi zla svakoga. Bog kaže da će čovjek moći ova dva zakona „bez nikakve muke razlučiti“, tj. znati moralni zakon već i na osnovu *prirodne svjetlosti uma* „nevinih sinova prirode“ čija je „mudrosti prosta najsajbnija“ jer su „vjerni nebesni sinovi“ ili, kako Bog kaže, koji „posvete misli mojoj pravdi“.

Prvobitno (ili preegzistenijalno) jedinstvo je izgubljeno sa gospodarenjem i vlašću nad prirodom, sa *imperijalnom civilizacijom* koja veliča i obogetvoruje imperatore, osvajače, samovlasnike u njihovoj vlasti i moći, antropokrate, autokrate koji hoće da budu „car zemlje, iako u ropstvu“ (u *Gorskom vijencu* imamo: „Zarobio sebe u tuđina“). Civilizatorski antropokrata i autokrata je trajno zarobljen u svojoj gordosti i nosi trajni njen teret:

„zbaci s sebe, oslobodi ga se, (okova) „Zlo je njemu jedina utjeha“, (Satani)
pod tuđijem ne stenji bremenom“.

U *Gorskom vijencu* zbori: „Što se crnim zadoji đavolom / obešta se njime dovijeka“.

U teologiji i znatnom dijelu filozofije svijet i priroda se misle i shvataju uglavnom po *apolonsko-svjetlosnoj, plastificiranoj vizuelizaciji*, odnosno *ejdetskom lik-ovnom principu* (eidos-slika, lik, čista ideja) „duhovog gledanja“ (teorije, kontemplacije) u kojoj je priroda obezvređivana kao „drugo biće“, otuđenje u prirodi, kao „res extenza“ („protežna stvar“), prostor, kao apstraktna redukcija prirode samo na prostornost, *odvojena od vremena* („res cogitans“), duha, dijalektike, rezervisane samo za ljudsku povijest *u(o)dvojenu od Prirode*, njoj suprotstavljenu, prema njoj osvajačku, gospodareću za *Čovjeko-Boga, Antropokrate*, koji je jedini tvorac smisla i svrhe života i svijeta, što se javlja i kao antropocentrizam i antropokratomorfizam. Najveće obezvređenje Priroda je dobila kod Platona (i njegovih sljedbenika, platonizma, neoplatonizma i u hrišćanstvu) koja je svedena samo na slab odsjaj, blijedu sjenku „čiste ideje“ u „carstvu ideja“.

Iako neodvojiv od apolonsko-likovne vizuelizacije svjetlosti i sjenki, ali vatrene i sunčeve svjetlosti, kod Njegoša ovaj ejdetsko-umstveni (noumenalni) princip iskazuje svoje *nedovoljstvo* u „bitnom ostatku“ (višku ili nedostatku), bilo kao tajanstvo, neizrecivost, nemoć spoznaje, agnostička „stvar po sebi“, bilo kao *iracionalni ostatak i dopuna racionalno-umstvene spoznaje*

i slično. To mu se javlja upravo kada ga takav umstveni princip dovede do same sopstvene granice na kojoj se gubi njezina *slikovitost*, postaje *nevidljiva*, *nevizuelna*, ali *čulno-čujna opažljiva* strana, sam *fizis iskonske* prirode kao dioniski princip izražen u *muzici*, u „nevidljivoj harmoniji koja je jača od vidljive harmonije“ (Heraklit). U muzici, muzičkoj harmoniji suština nije u *nevidljivim*, ali čujnim tonovima (samim po sebi i za sebe, posebitim i zasebitim), već u njihovim čujnim *odnosima*, među sobom povezanim i zavisnim tonovima koji su u *skladu*, saglasni, čine njihovu harmoniju u kojoj sami tonovi tek postoje i dobijaju svoje mjesto, smisao i značenje u svojoj muzičkoj *ucjelovljenosti*. Stalno je prisutna i ona *nevidljiva* njezina strana – fizis kao dionisko-čulna muzika: *hor*; *rashorena slatkoglasija*; *slavoglasno horenje muzike*; *himna vječite ljubavi*; *novi glasi besmrtne muzike*; *čujem glase besmrtne muzike*; *nebesne njene armonije*; *s grmljavinom nebeske muzike*, a u fanfari nebeskog rata i *lomnom jekom vojničke muzike*.

Njegošu je u *Luči* primarno interesovanje, preokupacija i osnovna ideja ontološko-metafizičko, kosmološko i kosmogonijsko preobražavanje Haosa u Kosmos, uređenje postojećeg organizovanog kosmosa. Motiv i mit o pobunjenim anđelima, Sotonina zavjera, izdaja i pobuna na nebu je u funkciji Njegoševe osnovne ideje – ontološko-metafizičke u kojoj je već u preegzistenciji, prvobitnom jedinstvu riješen i problem teodicije: odakle i zašto zlo u božjem svijetu. Njegošev Bog je u biti i uglavnom obuzet mišlju kako da ukroti, kontroliše sve postojeće i da zavlada univerzumom. Sotonina pobuna je samo djelimična smetnja na putu ka tom postavljenom zavjetnom i obećanom cilju. To je i najoštija razlika između Njegoša i Milтона kod kojega je Satanina pobuna i motiv čovjekovog grijeha u vezi sa Satanom glavna ideja i predmet *Izgubljenog raja*. Za razliku od zvaničnog hrišćanstva, Njegoš razlog grijeha i ljudskog pada na Zemlju smješta u preegzistencijalno stanje, već na Nebu, u samom „nebeskom carstvu“, đe su i pobunjeni anđeli i Adamovi sljedbenici, prvotni ljudi, zadobili svoju kaznu zbog pobune i izdaje radi vlasti i nezaslužene moći.

Međutim, sasvim neočekivano i potpuno u neskladu i nedosljedno dosadašnjem pjevanju u *Luči*, njenoj strukturi i razvoju osnovne ideje, spjev se završava usklađivanjem s biblijskim učenjem o prvobitnom grijehu u Edenskom vrtu. Kao što je u *Posveti* u *Luči* s pravom i uspješno uočio neskladnost i da *Posveta* odmah razvija središnju ideju spjeva, koja je u neskladu sa *Posvetom*,²² tako i ovđe dr Slobodan Tomović konstatuje: „Ovo je jasna nedo-

²² Falsifikat *Posvete* u *Luči* učinio je Simo Milutinović i nadležni organ njenog izdavanja i štampanja. Videti o tome utančano i podrobno: Sreten Zeković, *Simo Milutinović, Petar I, Njegoš*, CKK Cetinje, 2014. Takođe i završni dio *Luče* kojim se „cenzorski“ izmiruje i upodobljava, odnosno preinačava, krivotvori Njegoševo u mnogo čemu i bitno odudaranje

sljednost u odnosu na cijelu konstrukciju spjeva²³. U završetku komentara tzv. pete pjesme, nakon što je Njegoš utvrdio čovjekov grijeh već određen u preegzistenciju, kao metafizički grijeh, Tomović znalački zaključio: „Njegoš je radikalno previdio hrišćanski mit o Adamovij krivici na zemlji, vezujući čovjekov pad za preegzistenciju“²⁴. Isti autor to konstatuje i na kraju svog *Komentara „Luče“* i još jednom izoštrava ovu protivrječnost, ali je elastično ublažava: „Zbog čega je Njegoš u svoj spjev unio biblijski grijeh, ako je već imao svoj koncept grijeha u preegzistenciji? Neki misle da je pjesnik to učinio iz opreza prema hrišćanskoj crkvi i kao pravoslavni vladika. Biblijski motivi koji se odnose na život prvih ljudi u raj, zatim pojmovi kao što su: narušavanje zavjeta, zabranjeni plod, prvo bratoubistvo, istjerivanje iz raja, idolopoklonstvo, odista nijesu u skladu s glavnom idejom spjeva po kojoj se odgovornost prvih ljudi desila u prethodnom, netjelesnom životu“²⁵. Nakon ovoga, Tomović nalazi vještačko izmirenje ove konstatovane protivrječnosti, ne samo u odnosu na glavnu ideju *Luče*, no i u Božjem opisu Zemlje određene za užasno ispaštanje grijeha zbog učestvovanja u pobuni za vlast, na jednoj, i samog opisa „edemske krasote“, „divne sputnice“ (Eve), zemaljskom raj. odmah nakon što „Adam pređe nebesnu granicu“, „pred vrta vječnosti, na drugoj strani. Da je Njegoš htio da pravi ustupke sa zvaničnim učenjem crkve o „zemaljskom raj“ i zabranjenom plodu sa *drveta saznanja dobra i zla*, ne bi, pored rečenog, Njegošev Bog još u preegzistenciji predestinirao pakao na Zemlji za Sotonovog sljedbenika Adama i u njegovoj duši u koju će:

njegova će duševna tablica	bit' u svete načertan linije,
s obje strane biti načertana	na drugom će prevlasniku njina
s dva sasvijem protivna zakona:	zla svakoga crnjet' se zakoni -
na jednoj će zakon pravde blage	adski spomen sveze sa satanom.

Na osnovu „načertane dvije duševne tablice“ u čovjekovoj može *lako* da razlikuje *dobro* i *zlo* na osnovu „zdravog razuma“ („prirodne svjetlosti“ uma) bez velike, složene i zamršene učenosti. Ovim Njegoš radikalno previda i zatura i „zemaljski raj“ (edenski vrt) i smrtni grijeh zbog prekršenog zavjeta da

(*jeretičnost*) od oficijelnog hrišćanstva, crkvenog učenja i teologije, iako je i sam Tomović uočio i konstatovao taj nesklad. Iako često prepoznaje i u *Luči* i ostalim Njegoševim djelima refleksije i odzrcaje stvarnog crnogorskog društveno-istorijskog bića, pa i njegovog doba, S. Tomović ne prepoznaje u tzv. *istrazi poturica* „istragu priturica“, izdaju „svjetovnih konvertita“, neislamiziranih, hrišćanskih Crnogoraca, izdajnika i otpadnika koji „s turskim barjacima predvode Turke“ protiv svoje otadžbine Njegoševog vremena.

²³ Slobodan Tomović, isto, str. 376.

²⁴ Isto, 428.

²⁵ Isto, 510.

sa ne bere voće sa *drveta saznanja dobra i zla* koju je prekršila Eva, a s njom i Adam.

Kao što nije ni posumnjao da je tzv. *Posvetu* u *Luči* grubo falsifikovao Simo Milutinović, S. Tomović nije ni pomislio da je i ova protivrječnost rezultat istog falsifikatora u saradnji sa cenzorima ovog spjeva – srpske pravoslavne ortodoksije za koju je ovaj dodatak bio uslov za objavljivanje spjeva zajedno sa *Posvetom*.

I na vrhu, bez osnova je Uvanovićeve tvrdnja da je Njegoševa *religija hrišćanska poslušnost crkvi, njegov Bog „kršćanski Bog“*; a zašto ne ekumenski i/li masonski.²⁶ U svim bitnim polazištima i postulatima dolazi do izražaja karakter Boga koji bitno i odstupa i protivi se oficijelnom hrišćanskom shvaćanju Boga i preegzistencije. Za ostale Uvanovićeve tvrdnje sleduje njihovo opovrgavanje.

Pokušaj da se Njegoš metne u službu konzervativne restauracije starog poretka

Osim bečke policije i Meterniha i grof Lilienberg budno prati na Njegoševo kretanje po Beču: „U sporazumu s Meternihom Lilienberg se trudi svim silama da njegov ađutant kapetan Fridrih Orešković postane 'drug Vladičin' i to mu potpuno polazi za rukom. Orešković sad prati Njegoša ustopice, razgovara s njim, bilježi i dostavlja ih svome šefu Lilienbergu“²⁷. Navešću ove Oreškovićeve izvještaje (sveske) koje je dostavljao svom šefu, jer u njima možemo naći vrlo važne podatke, stavove, tvrdnje i ideje kojima se može mnogo što objasniti u Njegoševoj ličnosti i njegovoj celovitoj mudroti, posebno za rasvjetljavanje *Luče Mikrokozma*, a i njegov odnos prema postojećoj diplomatiji koja je bila bitno *crisistička*. U prvom Oreškovićevom izvještaju od 3. 2. 1937. navodi se, između ostalog, i: „O religiji se vladika izjasnio: 'Crnogorci se doduše plaše Boga; samo ipak posjećuju rijetko crkvu, i to većina samo nekoliko puta u godini. U religiji vlada najveća sloboda; između pravoslavaca i ono malo katolika koji tu žive ne pravi se ni najmanja razlika. Zaista bi bila velika glupost kad bi se pravila razlika, pošto *mi svi ipak tapkamo u mraku* (s očevitim izrazom slobodnog duha izjašnjavao se Vladika uopšte). Smatram da

²⁶ Tvrdi se da je Njegoš bio i mason. U *Luči* Bog na svom tronu, prijestolu drži i čita plan građenja svijeta. Ponekad ga Njegoš imenuje i kao graditelja. Bog je arhitekta i ne stvara svijet odjednom, već po planu stvaranja kosmosa. „Sve nek kraće svojijem vremenom“, „Koraci su moji božestveni, /no ja mogu to nazvat *prostorom*“. Sve u božjem carstvu je pravilno, „red svještene na svemu caruje“, gotovo geometrijski poredak, sklad, harmonija. Uređeni (a to znači, Božji) kosmos je o zakonima prirode. Ukupni kosmos, beskrajni svjetovi grade se u srazmjeri, odnosima.

²⁷ Jevto Milović, isto.

smo kudikamo udaljeniji od saznanja istine nego oni koji su se *klanjali suncu* (s naročitim uživanjem priča on odmah poslije toga kako mu je jednom neki obični Turčin sa svojim jednostavnim razumom rekao: 'E vala, mi možemo da grijeshimo u svojoj vjeri, ali ipak ne vjerujemo u besmislenost da je žena rodila našega Boga')".²⁸ Tvrdnja o religioznosti Crnogoraca zaista kratko izražava suštinu njihove religioznosti: prihvatanje Boga i strah od njega, ali odsustvo svake teološko-crkovne dogmatičnosti, što će se znatno izraziti i u osnovnoj ideji *Luče mikrokozma*. Izjava da tapkamo u mraku i da se nijesmo primakli istini dalje od predhrišćanstva već najavljuje Njegoševu jeretičku ideju *Luče* i nedogmatičnost duha, naravno, u vezi sa prethodnom tvrdnjom. Već i ovim potonjim citiranim stavom nekog običnog Turčina Njegoš je iskazao svoj ekumenizam i dosegao da umstvuje izvan okvira svoje religije, da je sposoban da se prema njoj kritički odnosi i da pokazuje interesovanje, uvažavanje i toleranciju prema ostalim postojećim vjerama.

Ovo tadašnje shvatanje „klanjanja suncu“ Njegoš je docnije u *Luči* veličao obožavanje Sunca i svjetlosti u smislu „prirodne religije“ naspram „pozitivne religije“ u onom prosvjetiteljskom i Hegelovom smislu i značenju: „Narodna religija, koja proizvodi i podržava velika osjećanja, ide ruku pod ruku sa slobodom“.²⁹ To je u skladu i s Njegoševim iskonskim shvatanjem prirode i crnogorskoga „prirodnog zajedništva“ sa još dominantno nepostvarenom društvenom strukturom, odnosima među ljudima i njih prema prirodi i njegovim kuđenjem imperijalne (osvajačke) urbane civilizacije (u liku Mletaka i okolnijih turskih gradova).

²⁸ Isto, 88.

²⁹ G.V.F. Hegel, 1, *Rani spisi*, Sarajevo, 1982, str. 41. Videti: *Elementa montenegrina – hrestomatija* br. 2/91 pod posebnim nazivom *Crnogorska pravoslavna crkva?*, izdavač Crnogorski (kon)federalistički pokret (glavni i odgovornri urednik i priređivač Sreten Zeković), prilog Sreten Zeković, *Slobodarska crkva i vjera Crnogoraca*, str. 66. Tu se između ostalog navodi: „Ipak se bitno ne radi o nereligioznosti i ateizmu Crnogoraca. Riječ je o *udaljavanju* od oficijelnog hrišćanstva. O jednoj 'prečišćenoj', konkretnim uslovima 'borbe neprestane' prilagođenoj religiji – onoj vrsti vjere koju su mnogi evropski mislioci nazivali: 'racionalna religija', 'prirodna religija', 'narodna religija', religija samoaktivnih naroda kao aktivnog kolektivnog subjekta. U crnogorskom slučaju, najbolji joj je naziv *slobodarska religija Crnogoraca*. Slobodan sam, prvi put, ističući tvrdnju da je religija Crnogoraca tradicionalnog doba veoma bliska onom idealu religiozne obnove čovječanstva, koji je postavio mladi Hegel svojim zahtjevom za vaskrsenje *nepozitivne religije* slobode nasuprot *pozitivnim* srednjovjekovnim i novovjekovnijem religijama. Ovo tijem prije što potonje (pozitivne) propovijedaju *duh izmirenja sa stvarnošću, postojećim*, prihvatajući sve kako jeste: zanošeći se sa sudbinski pasivnijem iščekivanjem u opštem despotizmu, potčinjenosti, imperijalnoj poslušnosti, nepružanja otpora osvajačima i protivljenje borbi za slobodu“.

Ipak se bitno ne radi o nereligioznosti i ateizmu Crnogoraca.³⁰ Riječ je o udaljavanju od oficijelnog hrišćanstva. O jednoj „prečišćenoj“, konkretnim uslovima „borbe neprestane“ prilagođenoj religiji – onoj vrsti vjere koju su mnogi evropski mislioci nazivali: „racionalna religija“, „prirodna religija“, „narodna religija“, religija samoaktivnih naroda kao aktivnog kolektivnog subjekta.³¹ U crnogorskom slučaju, najbolji joj je naziv *slobodarska religija Crnogoraca*. Slobodan sam, ističući tvrdnju da je religija Crnogoraca tradicionalnog doba veoma bliska onom idealu religiozne obnove čovječanstva, koji je postavio mladi Hegel svojim zahtjevom za vaskrsenje *nepozitivne religije slobode* nasuprot pozitivnim srednjovjekovnim i novovjekovnijem religijama, s tim što je u crnogorskom, odnosno Njegoševom slučaju u nerazdvojnomo odnosu svijet-priroda-bog, haos (tama)-kosmos-svjetlost, fisis-Dionis-Apolon.

Ovo tim prije što „pozitivne religije“ propovijedaju *duh izmirenja sa stvarnošću, postojećim*, prihvatajući sve kako jeste: zanoseći se sa sudbinski pasivnijem iščekivanjem u opštem despotizmu, potčinjenosti, imperijalnoj poslušnosti, pasivnosti u odnosu na promjene, nepružanja otpora osvajačima i protivljenje borbi za slobodu. U tom smislu, i pored nužne transcendencije i onostranosti („drugom, višem svijetu“), „pozitivna religija“ je i „pozitivistička religija“, jer je čvrst čuvar srednjovjekovnog i feudalnog statusa quo (carizma i monarhizma) i kao takva ne nosi u sebi i ne razvija *svijest o slobodi*. Za nju je vlast, takva-kakva, *data od boga*, i po teokratskom načelu, po kojem se imperatori, kraljevi pozivaju da su po božjoj volji i proglašavaju se i svećevima.

Na drugoj strani, to ne znači da je ova, uslovno rečeno, „prirodna (ili narodna) religija“ Crnogoraca bila sasvim očišćena od prethodnog institucionalnog hrišćanstva – pravoslavlja. Crkva, sveštenstvo i pravoslavlje bili su najjači zaštitnik domaćeg feudalizma, srednjovjekovne carske ideologije, kulta svetih careva, kraljeva i dinasta (po jurisdikcijskom pripadanju srpskih) i opoziciona struja sekularizaciji, posebno crnogorskoj, sve dok nije bila priuđena da se aktivno uključi u crnogorski oslobodilački pokret, da prihvata slobodno seljaštvo, izgubi svoju staru feudalnu osnovu i uobličava zajedno s njim crnogorski narodni etos i etnos, običajnost, obitavnost, ćudorednost, moralnost i državotvornost u cilju održavanja i napredovanja borbe za slobodu. Jednom riječju, bila je narodna, i kao sam narod, i slobodarska. Ta njezina

³⁰ Vuk Karadžić navodi u svom djelu *Crna Gora i Crnogorci*, Beč, 1837 da su „uopšte Crnogorci manje sujevjerni nego Srbi, kao što su i manje religiozni nego ovi“.

Za Njegoša se zna da je, u pogledu religije, bio vrlo slobodouman čovjek. Mnogi stranci koji su s njim razgovarali nalazili su u njegovom karakteru „mnogo više od svjetovnog vladara nego od duhovnog vođe“. Oni su se divili ne samo njegovoj fizičkoj ljepoti i „velikoj inteligenciji“ nego i njegovim liberalnim pogledima.

³¹ Toga radi je i Mažuranovićevu *slovinsku religiju* u *Čengiću* primjerenije zvati *prirodna religija* nego *religija prirode* (Božidar Pejović).

tendencija bila je preovlađujuća, posebno kroz svoj pristup narodnosti i svjetovnosti, sve do pred kraj XIX i početkom XX v. kada počinje *institucionalizacija i etatizacija religije Crnogoraca*, a sa njima „državna vjera“, njezina nerazdvojna dogmatizacija, kanonizacija i formalizacija.

No u dugotrajnom procesu crnogorske tradicionalne zajednice najbitnije je to da se sloboda stalno (re)produkovala kao sam način i odnos proizvodnje atipičnog oblika života i državnosti na osnovu sopstvenih sredstava za život slobodnog seljaštva-gorštaka u uslovima (i šire) jednog jedinstvenog fenomena: uglavnom srušenog domaćeg, a neprihvaćenog tuđinskog feudalizma i nekon-solidovanoga građanskog odnosa „gospodstva i ropstva“. Stalna borba za slobodu i opstanak u njoj je osnovni i glavni konstituens crnogorskoga društvenog, narod(nos)nog, nacionalnog bića, njihovog ukupnog etosa i etnosa, proizvodnje vlastitog života i istorije. Njoj je prilagođen, u krajnjoj liniji, cjelokupni način života i sve njegove manifestacije, počev od društvene i vojno-političke organizacije (plemena, bratstava) preko pribavljanja sredstava za život, do stila ponašanja, odijevanja, shvatanja, morala, etike, pedagogije, psihologije, filozofije i religije. Dakle, sve do formiranja jednoga *posebnog crnogorskoga pogleda na svijet*. Po tom specifičnom jedinstvenom sistemu vrijednosti slobodarsko čojско junaštvo su kruna ljudskih vrijednosti uopšte, osnova i krajnji smisao života, znači, u ontologiji slobode. Po njemu je najveća mudrost *biti slobodan: živjeti u skladu sa slobodom* (što podrazumijeva) i *život u skladu sa ljudskom prirodom* ili *u skladu sa nužnim ljudskim pravom na slobodu kao ljudskoj dužnosti najsvetijoj*. Pošto istinska mudrost podrazumijeva i umstvovanje i u skladu s njim praktično djelovanje i ponašanje, onda: *biti slobodan, znači, biti čovjek, misaoni atom, luča mikrokozma, čojски junak*, jer se i povijesna i narodna i lična mogućnost ostvarenja slobode ostvaruje čojским junaštvom, junačkim djelom.³²

Već i iz navedenih razloga religija Crnogoraca je poseban fenomen, kao što je i sam *fenomen otrgnute crnogorske slobode*, Crne Gore kao „zbjega slobode“, „odsvud stiješnjenog“ okolnim carstvima i njihovom „dvoličnom diplomatijom“ (politikom)³³. Ona je samosvojan izraz heroizma kao religije sa opštenitim kultom slobode. Poseban je susret i spoj crnogorske aksiologije slobodarstva, čojstva i junaštva i hrišćanstva. Pri tome naglašeniji su elementi stare, narodne religije, vjerovanja predaka, te narodne i nacionalne ideologije i kulta čojstva, nego hrišćanske dogmatike, teološke discipline, kanonskoga reda i hijerarhije nametnute „odozgo“. U njezinoj srži je junačka agonálnost, borbe-

³² Interesantno je da kod Crnogorca glagol *biti(sati)* znači i (iz)biti, tući, bitku voditi, (u)biti. Važi ontološka postavka: „Biti(sati), znači, bitku voditi, boriti“ (Videti: Sreten Zeković, *Rječnik starijih Crnogoraca*, CKK i Elementa montenegrina Cetinje, 1887, str. 41).

³³ U navedenom agenturnom izvještaju, u razgovoru sa sagovornikom o diplomatiji, Njegoš je zaključio: *znači, diplomatija je dvoličnost*.

nost za paradigmu slobode, pri čemu se religija, narodnost, nacionalna svijest, običajnost, moralnost i državnost međusobno podstiču, miješaju, poistovjećuju, ali i dolaze u sukob saglasno osnovnoj, navedenoj svrsi, ontologiji slobode.

Suštinski je sukob između heroizma kao načina života (ili religije nacionalnog heroizma, odnosno heroizma kao religije i kulta) i Hristovih zapovijedi. Crnogorac je ubijeđen da Bog podržava njegovu pravednu borbu za slobodu, i da je on, baš takav-kakav je, „po božjem liku“. U pomenutom spoju očito je i preovlađujuće zapostavljanje, zaturanje pravoslavne i uopšte hrišćanske dogmatike i kanona. Prihvataju se samo ukoliko se mogu prilagoditi i uobličiti u nacionalni i individualni heroizam, odnosno u crnogorsku borbu za opstanak u slobodi, u junačko čojstvo i/li čojško junaštvo. Ljudsko pravo na slobodu je vrhovni zakon čovjeka i čojškoga junaka koji ne trpi „regule“, nikakvu spoljnu silu koja mu sputava slobodu i njegovo ljudsko dostojanstvo – sopstveni izbor i odluku za ostvarenje svoje svrhe. Junak ne priznaje drugu hijerarhiju osim agonalnog prvijestva u junaštvu i čojstvu. Za crnogorskog tradicionalnog viteza važile su maksime: „Ove gore ne trepe regule“ i „bez poretka najdublja nauka“. I pored toga, dolazi se do saznanja da „nad svom ovom grdnom mješavinom upet umna sila toržestvuje“. Ne samo da Crnogorci nijesu trpjeli regule, nego ih načela čojstva mijenjaju. upravo zato što ih sami stvaraju: heroj i čovjek im ne robuje, no ih stvara.³⁴ To je u skladu i sa Njegoševim iskonskim shvatanjem prirode crnogorskoga „prirodnog zajedništva“ sa još dominantno nepostvarenom društvenom strukturom, odnosima među ljudima i njih prema prirodi i njegovim kuđenjem imperijalne (osvajачke) urbane civilizacije (u liku Mletaka i okolnih turskih gradova).

Njegoš nije ni klasicista već i po svom izuzetno umjetničkom i originalnom narodno-epskom desetercu. Ne može se Njegoš ocjenjivati kao eklektik i sinkretista samo zato što je dobro poznao staru mitiku i što je koristio u svojoj poetskoj mudrosti, jer je veliki broj značajnih filozofa i književnika to isto implementirao u svojim djelima, pa ih radi toga niko tako ne šablonizuje (Može li se tako, npr., čerečiti F. Niče zbog Zarataustre, korišćenja antičkih mitskih principa i vjera, npr. zbog insistiranja na *jedinstvu dioniskog i apolonskog načela*).

Njegoš je nesporni, ali kritički pristalica i privrženik nacionalnih revolucija Slovena i Južnih Slovena, novovjekovnog slobodoumlja i evropskog prosvjetiteljstva. Meternih ga je već 1837. u Beču okarakterisao da širi *slovenstvo*, da je prijemčiv za *zapadni liberalizam*, za *vodeće ideje svoga vremena* i da nema potrebnog *poštovanja prema religiji i monarhiji*, zbog čega je bio

³⁴ *Elementa montenegrina – hrestomatija* br. 2/91 pod posebnim nazivom *Crnogorska pravoslavna crkva*, izdavač Crnogorski (kon)federalistički pokret (glavni i odgovorni urednik Sreten Zeković), prilog Sreten Zeković, *Slobodarska crkva i vjera Crnogoraca*, str. 67.

pod stalnim i pojčanim policijskim i špijunskim nadzorom.³⁵ I bio je protivnik carstava, pa i Napoleona, Cezara i Aleksandra Makedonskog smatra Sotoninim, a ne Božjim nasljednikom, odnosno otpadnicima od božanske, prirodne i ljudske pravde, ljudske i narodne slobode, što zanago nije mogao reći za njemu aktuelne careve, ali ne, kako navodi Ž. Uvanović, iz poslušnosti prema crkvi i hrišćanstvu, nego prije svega i iz razloga cenzure za objavljivanje ovog, njemu najdražeg „djelca“.

Nakon Svete alijanse, Meternih je bio čuvar učvršćenja i restauracije evropskog monarhizma. Austrijsko i ostala carstva su zazirala od fenomena otrgnute crnogorske slobode i Crnu Goru smatrali žarištem revolucije za okolne potčinjene narode. Crnogorska oslobodilačka „borba neprestana“ bila je predmet svih Njegoševih djela, pa i *Luče mikrokozma* u kojoj se pjesničko-alegorijskim jezikom razmatraju osnovna ontološka i metafizička pitanja koja se sintetizuju u *ontologiji slobode* uopšte radi opravdanja i fenomena otrgnute crnogorske slobode. U metafizici *Luče* odzrcava se sve što se zbiva u ljudskom (zemaljskom) životu, društvu i odnosima među ljudima. Njegoš je napravio inverziju tako što je smisao odnosa među ljudima prenio u ravan mitologije i religiozne fantastike.³⁶ Drugim riječima, napravio je *projekciju* ovozemaljskog života (uvijek spupčenu sa crnogorskim etosom i etnosom, borbom Crnogoraca za samoopstanak u slobodi), u nebeski život, što će reći, da se on može prepoznati antropomorfno, kosmopolitomorfno, istoriomorfno, antropokratomorfno. Znači, Njegoševa mitska slika višeg duhovnog svijeta (neba) prepoznatljivo je antaropologija.³⁷ Zato nemaju osnove zaključci i tvrdnje Ž. Uvanovića, posebno ne ako se Njegoševa poetska murost shvata u njenom neraspu(p)čivom jedinstvu i ucjelovljenosti.

U liku pizmatičnog, gordog, sebičnog i iznad svega *vlastoljubivog* Satane („samovlasca“) u pobuni protiv Boga, radi preuzimanja vlasti i stvaranja drugačijeg kosmosa protivnog prirodnim zakonima, Njegoš duboko i dalekovidno prepoznaje da su njegove demokratske parole i navodna *borba za jednakost i jednake uslove* samo propagandističko sredstvo, laža, obmana, prijevarena, sofizam koji mu pomaže da se *domogne vlasti*. Iako daje vrlo impresivne i povodljive argumente Satani, Njegoš *nije na njegovoj strani*. To što istupa sa demokratskom idejom, da *imamo svi jednaka prava*, samo je umjetnički oblik kritičkog odnosa prema naivno prihvatanom, zanosno proklamovanom i gordo samovlasno ostvarivanom novovjekom idealu demokratije koji skriva svoju suštinu – *opet zavjeru, prijevaru ugroženih i demagošku borbu za vlast* koja je već iskazivana u tušte puta iskustvenoj logici života i činjenici

³⁵ Jevto Milović, isto.

³⁶ Slobodan Tomović, isto, str. 380.

³⁷ Isto.

da se iza *verbalnog privida humanizma* najčešće skriva potencijalni diktator i totalitarna volja koja je i sve više surovija što je više demagoški iskazana propagandno kao bliža masi ili ima veću silu privlačnosti za nju. Njegošev Satana je budući diktator, samodržac, kojeg zanima bitno samo *apsolutna vlast*. Oni koji u kritičkoj literaturi, kao što je i Ž. Uvanović, o Satani zbore kao borcu „za jednaka prava“, smjelom suparniku neba koji želi da preuredi kastinsku strukturu u korist obespravljenih, da ograniči apsolutnu Božju moć, te iz toga izvode pogrešni zaključak da Satana nije posve negativna ličnost, već je on, iznad svega, *revolucionar* koji teži za ostvarenjem svjetske pravde, ne smiju da previde Satanin zahtjev za „krunom samodržavlja“ koji otkriva njegov demagoški karakter u službi osvajanja apsolutne vlasti. Taj zahtjev Satana više puta obrazlaže, a konačni smisao je u njegovim riječima:

Nek se svaki sa vrhovnom vlašću
na svom nebu gordi i veliča.³⁸

Rečeni lažni (apstraktni) humanizam mogao je Njegoš da prepozna i u zlo-upotrebi „teokoratskog principa“ po kojem je imperijalna (osvajачka) vlast i porobljavanje naroda u imperijama data od Boga, obogotvorena. Duhovni pratilac Njegoševe duše na putu u nebo kaže mu:

Šta te k ljudskoj vuče kolijevci,
de kukanje i plač okrunjeno,
de vjenčana glupost sa tirjanstvom,
de se samo rad nesreće ljudske
bogotvori Cezar s Aleksandrom.

Njegoševa djelimična naklonost prema Satani samo je izraz umjetničkog uživanja u naivnom i megalomanski prihvaćanom epohalnom zanosu idejom razura starog poretka, ništenja Boga i lažno obećanog novog svijeta na *neprirodnim* zakonima, ignorisanjem *ljudske prirode* i *iskonske prirode*. U takvom svijetu bitak čovjekovog bića, *Luča mikrokozma* se sasvim materijalizuje, svodi i izopačava u Čovjekoboga, Čovjekokratu, Antropokratu, Vlastodržca, u kojemu je *sloboda i znanje osvajanje i gospodarenje* nad prirodom, ljudskom prirodom (dušom), čovjeka nad čovjekom. U njemu *sve jest vlast*, koja *život znači*, a *biti, znači, osvajati, vladati*, a ne *živjeti u skladu sa* vječnom ljudskom, prirodnom i Božjom pravdom, čovjekovom lučom kao „iskrom vječitoga ognja“. To je ona zatamljena i zaboravljena *luča mikrokozma* koju je pomračilo ono sotonsko vječno zlo u čovjeku koje umišlja da je on jedini stvaralac smisla i sopstvene sudbine. To je ono „sotonsko“ u Čovje-

³⁸ Slobodan Tomović, isto, 471/2’.

kobogu, Osvajaču, Imperatoru koji hoće da vlada svim, pa i Prirodom, Svijetom po sopstvenoj mjeri i da postane Bog. Da bi to postao mora da iznova gradi novi svetski poredak i stalno iznova da ga razgrađuje i vazda obnavlja na istoj osnovi, da zaludno gradi Vavilonsku kulu Vavilonskoga carstva.³⁹

Njegoš je uvidio i nedovoljstvo te nove civilizacije, njezinu jednostranost, koja potpuno materijalizuje čovjekov bitak, pretvarajući ga u *čovjekoboga*, novog osvajača prirode i ljudske prirode, ignoriše iskonsku prirodu i bogočovjeka. U tome je Njegoš anticipator savremenog kuđenja nedovoljstva te nove građansko-urbanističke civilizacije koja svoju „lošu beskonačnost“ (konačnog) vazda obećavano odlaganu i nedostižnu izopačava u „lošu vječnost“.

Na drugoj strani, Ž. Uvanović na nekim mjestima dobro uočava aktuelne realne refleksije ondašnjeg doba u Njegoševim pjesmama i u *Luči*, što znači da je prepoznavao u njima svjetovne elemente i svjetovnu osnovu, uticaj i dešifrovanje, ali su to bili izuzeci. Da se to primjenjivalo načelno i dosljedno, sasvim bi bila druga slika o Njegošu, a da su se u „tajnoj svete porodice“ nalazila i otkrivala „tajna ovozemaljske porodice“, onda bi Uvanovićeva interpretacija autora bila takođe sasvim drugačija. Evo primjer za to: „Ali očito je da pravo objašnjenje za zlo i u sferi tada aktuelne politike, turske opasnosti i *otpadnika u vlastitim redovima* vidi u dubljoj sferi gnostičkog tumačenja svih ontoloških pitanja, u *apokrifnom subverzivnom potisnutom tekstu*“.⁴⁰ Za nas su ovde bitne dvije stvari (koje sam kurzivom naveo): prva, da autor dobro uočava u Njegoševom vremenu *otpadnike u vlastitim redovima* (izdajnike) i da ih dovodi u vezu sa objašnjenjem zla koje se reflektuje i u *Luči* (a ne samo u *Gorskom vijencu* u kojem je izvršena njihova istraga, a ne „istraga poturica“); i drugo, Njegošev postupak *apokrifnog subverzivnog potiskivanja teksta* jer je taj oblik metode *subverzije* Njegoš koristio u *Gorskom vijencu* i ostalim djelima. Naime, Njegošev kompleksniji metod sam nazvao književno-diplomatski metod kontrastiranja, konverzije, inverzije, subverzije sopstvenog izloženog gledišta i opravdane fikcije.⁴¹

³⁹ Videti o tome: Sreten Zeković, *Na raskršću Bogočovjeka i Čovjekoboga – Sekularizacija, kosmopolitomorfizam, antropokratizam i oprirođeno-ljudski i oljuđeno-prirodni fideizam*, CDNK Podgorica i Elementa montenegrina Cetinje, 1994. Takođe i *S onu stranu moći i vlasti*, CKK Cetinje, 2007.

⁴⁰ Ž. Uvanović, str. 783.

⁴¹ Autor ovog rada nazvao je tako ovaj Njegošev metod u knjizi *Etnička svijest dinasta Petrović Njegoš*, Crnogorski PEN centar i CKK Cetinje, 2011. i u knjizi *Simo Milutinović, Petar I, Njegoš*, CKK Cetinje, 2011.

Sreten ZEKOVIĆ

**DOES NJEGOŠ'S WISDOM CONSTITUTE ECLECTICISM, SYN-
CRETISM, AND OFFICIAL CHRISTIANITY, SUPPORTIVE OF
CONSERVATIVE "OLD ORDER"?**

The present study refutes the recent attempts of reducing Njegoš's poetic wisdom to eclecticism and syncretism, as well as the claim that his religion implies Christian obedience to church and orthodoxy of Christian theology, that his God is "Christian God", that he is an apologist for the monarchy and that he supports conservative "restoration of the old order". In refuting the aforementioned claims, the author highlights the unique and original Njegoš's poetic philosophy of freedom, stressing that his religion and theology are not only entirely "heretical" but in almost all the important elements also contrary to official Christianity, church teachings and Christian God, as well as that it serves the affirmation of Montenegrin constant struggle for freedom and international recognition of the real independence of Montenegro.

Key words: *Njegoš's originality, abuse of syncretism, religion, "invisible" structural relations*